

MÁRKUS BÉLA

„csak azért sem szárnyaszegettek”

Jankovics Marcell kiadatlan emlékirata (1938–1945)

1. rész

(*Lexikonok*) Szócikkek lexikonokból: az Akadémiai Kiadónál megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon* (főszerk. BENEDEK Marcell, Budapest, 1963) mindjárt az életrajzi adatoknál, a születési hely és idő – Gárdospusztá, Somogy megye, 1874. november 3. – közlését követő kötő- és kérdőjellel elárulja: nem tudja, hogy Jankovics Marcell író 1949. november 12-én Budapesten elhunyt. Tanulmányairól és országgyűlési képviselői munkájáról hézagosak, kiegészítésre szorulnak az adatok, mint az is, hogy a Kossuth Lajoshoz fűződő rokoni köteleknek köszönhetően Turinban élt „egy ideig”. Kötetei közül a két évszázadot felölelő nemzedékregényt (*Egy század legendái*) emeli ki, s mintegy mellékesen megemlíti, hogy az „emlékeit” *Húsz esztendő Pozsonyban* címmel adta ki. Ugyanakkor méltatja, hogy lírai szépségű útirajzai (*Úttalan utakon, Sasfészek, Alpések*) „a szakkönyvek értékével” vetekednek, s hogy 1921-től csaknem két évtizeden át Dobai Jánossal az Új Auróra című almanachban jelentették meg a csehszlovákiai magyar írók alkotásait. Megemlíti, hogy a Petőfi Társaság tagja, illetve a pozsonyi Toldy Kör elnöke volt. A bibliográfia mindössze két kritikát jelöl.

Az *Új magyar irodalmi lexikon* (főszerk. PÉTER László, Akadémiai, Budapest, 1994) alig különbözik a korábitól. Közli ugyan az író halálozási adatait, s azt is, hogy mikor s hol volt országgyűlési képviselő (1905 és 1910 közt a füleki kerületben), továbbá, hogy két évben (1892 és 1893) a „nyarat Torinóban töltötte”. A Toldy Kör elnöki szerepét is dátumokhoz köti (1925–1939), hozzátéve, hogy ugyanakkor a Szlovéniai Magyar Közművelődési Egyesület elnöke is volt. Az Új Auróra is szóba kerül, akárcsak - tévesen - az *Egy évszázad legendái. A Húsz esztendő Pozsonyban* mint emlékirat elismerésben részesül: „főként dokumentumértéke jelentős”. Az útirajzok – ugyanaz a három, mint előbb – dicséretére az válik, hogy valóságos élmény áll mögöttük, s a bemutatás objektivitása éppúgy jellemzi őket, mint a lírai szubjektivitás. Itt sem és másutt sem egészül ki a közlés azzal, amit majd az unoka, Jankovics Marcell tudat (ld. *Lékiratok*, Helikon, Budapest, 2014, 59–60.), hogy a nagypapa a 19. század három legjelesebb hegymászója közé tartozott báró Eötvös Loránd és Zsigmond Emil mellett, s hogy a Magyar Turisták Egyesületének választmányi tagja volt két cikluson át, a Magyar Hegymászók Egyesületének pedig első elnöke 1927-ig, továbbá a Magyar Turista Szövetség társelnöke 1914 és 1920 között. Bibliográfia: nincs hivatkozás semmire.

A *cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004* (főszerk. FÓNOD Zoltán, Madách-Posonium, h. n., 2004) állításai sem tényyszerűbbek, adatokra alig támaszkodik. Az író turini látogatásait, a nyári szünet bő egy hónapját úgy fogja fel, mint aki „rövid ideig” Kossuth mellett élt. Művei közül „figyelemre méltók” a választékos stílusú és adatgazdag útirajzok, valamint „az első csehszlovákiai húsz évről írt emlékirat”. Új elemnek számítanak a közéleti szerepvállalásra utaló megjegyzések, miszerint a kisebbségi politikai életben az ellenzéki pártok keresztényszocialista szárnyának exponense volt, és hogy „a balra forduló Sarlót élesen támadta”. A kurta bibliográfia mintegy ennek igazolására hivatott, amikor Szalatnai Rezső 1928-ban szerzett *Destruktív magyar porszemek* és Győry Dezső 1934-es *Nyílt vallomás az ellenfélnek* című cikkére hivatkozik, vagy Egri Viktoréra.

Porszem, amely ráadásul destruktív: e megsemmisítő vélemény arra a főként csehszlovákiai magyar irodalomtörténészek által szinte mindmáig hangoztatott felfogásra alapozódik, amely szerint irodalmuk kezdetei, az 1919 és 1924 közé eső idők a „műkedvelő irodalom évei”

voltak. Még Trianon előtt – ahogy Fónod Zoltán is összegezte – „az új helyzet” „a mindenre elszánt és mindenáron érvényesülni akaró dilettánsokat szabadította a kisebbségi irodalomra”. Első „irodalmi kezdeményezésként” a pozsonyi Toldy Kör által indított Új Auróra évkönyvet jelöli meg mint „az irodalmi igénytelenség példáját”, írógárdájához sorolva Jankovics Marcellt (FÓNOD Zoltán, *A csehszlovákiai magyar irodalom két évtizedes fejlődési, korszakai és jellemzői = Tegnapi önismeret*, Madách, Bratislava, 1986, 59–61.). Turczel Lajos „szükségszerűen kialakult és aggasztó mértékben elburjánzott dilettantizmust” emleget, amivel szemben a tanácsköztársaság bukása után az oda érkező magyarországi politikai emigránsok léptek fel. A jobboldali ellenzéki pártok irodalompolitikáját hibáztatja, merthogy „nemzetmentő érvekkel – kezdetből menlevelet adott a nemzeti és keresztény szellemű dilettánsoknak”. Jankovicsot nem említi, hozzáteszi azonban, hogy „később” a szocialista és polgári baloldali irodalompolitika is „szemet hunyt a saját dilettantizmusa felett” (TURCZEL Lajos, *A csehszlovákiai magyar irodalom hat évtizede*, Kortárs, 1983/4, 643.).

Egybevágott ezekkel a vélekedésekkel *A magyar irodalom története VI.* kötetének (szerk. SZABOLCSI Miklós, Akadémiai, Budapest, 1966, 868.) Cs. S., azaz Csanda Sándor írta áttekintése. Az irodalmi élet megindulását a vidéki irodalmi társaságok élén álló „konzervatív öregurakhoz” köti, nyomatékositva, hogy „működésük gyakran csak akadályozta a progresszív kulturális fejlődés kibontakozását”. Személyek, így Jankovics nevét is említetlenül hagyva ide sorolta a Toldy Kört, a komáromi Jókai Egyesületet, a lévőai Casinót s részben a kassai Kazinczy Társaságot. Ítéletét azzal toldotta meg, hogy a „nagy részben dilettáns jellegű” tevékenységüket tükrözte a Pozsonyban 1919-ben induló Tavasz, az első magyar irodalmi lap, továbbá az Új Auróra. Ha az almanach nem is, a csoportosulások néhány esetben már enyhébb bírálatban részesülnek, legalábbis Fónod Zoltán tanulmányában (ld. *i. m.*, 61–64.). A Toldy Kör túl azon, hogy irodalmi esteket rendezett és pályázatokat írt ki, igen sikeres ünnepségek szervezőjeként jön szóba; Petőfi, Gárdonyi, Madách, Csokonai, Rákóczi, Arany, Liszt Ferenc évfordulós köszöntése a „múlt hagyományainak” ápolását, „nemzeti kultúránk gyöngyszemeinek” jobb megismerését szolgálta. De azt sem lehet a „regresszív” fejlődés – ha lenne értelme e kifejezésnek, a hanyatlás vagy a megfeneklés, stagnálás helyett – jeleként feltüntetni, hogy 1926-ban a Bartók–Kodály-matiné alkalmából Bartók Béla, 1927-ben pedig Móricz Zsigmond volt a Kör vendége. Továbbá, hogy az „igénytelenség” évkönyve rendezte s szervezte Budapesten a Zeneakadémia nagytermében az első szlovákiai magyar irodalmi estet 1930. február közepén, ahol – Fónod ugyan ezt elhallgatja, ám a napilapok hírt adtak róla (ld. V. M., *A szlovenszkói Új Auróra estje*, Budapesti Hírlap, 1930. febr. 18.) – megjelent egy államtitkár és az MTA elnöke, Berzeviczy Albert is, és ahol Mécs László volt a főszereplő, szavatai s versei „lenyűgöző hatást” váltva ki. Mellette felléptek még az ismertebbek közül a Fónod felsorolta Sziklay Ferenc, Ölvédi László, Darkó István, Tamás Lajos– és Jankovics Marcell. Akit épp ekkortájt Alapy Gyulával együtt a Nyugat szemlélője úgy méltatott, mint akik íróként is „a nemzeti élet konzervatív érdekeinek a védelme és ápolása körül” szereztek érdemeket (SIMÁNDY Pál, *A szlovenszkói magyar irodalom*, 1930/1, 36.). *A magyar legújabb kor lexikona* (szerk. RÁTKY Zoltán, STRAZIMIR Oszkár, Budapest, 1932) szócikke is ezt a szerepvállalást hangsúlyozta, miután tévesen közölte, hogy a középiskoláit és a jogi tanulmányait is Pozsonyban végezte, holott jogi doktorátust a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán szerzett 1897-ben, majd rá három évre tette le az ügyvédi vizsgát, s ezt követően Pozsonyban praktizált. A város közéletében évtizedeken át részt vett – 1923 óta, állítja a szócikk, közel háromnegyed-száz (azaz hetvenöt?) beszédet tartott Csehszlovákiában a magyar nemzeti vonatkozású ünnepélyeken.

(*Monográfiák, kritikák*) Amikor ez a több mint ezeroldalas lexikon – amely tanulmányokat is tartalmazott – megjelent, dr. Jankovics Marcell már épp egy tucat könyv szerzőjének tudhatta magát, versek, útleírások, elbeszélések alkotójának. És elérkezett az idő, hogy az irodalmi közvélekedés sem személyesen az ő, sem a „dilettáns” társai irodalmi, írói ténykedését ne tekint-

se romboló, bomlasztó, pusztító, azaz „destruktív” hatásúnak. Szvatkó Pál, a „minőségelvű” esszéíró egyenesen azt állította, hogy „a jellegzetesen szlovenszkói magyar irodalom nem születhetett volna meg az emigránsok szociális és a dilettánsok regionális törekvései nélkül”, az előbbieket a „proletárt” kapcsolták be a nemzeti(ségi) életbe, az utóbbiak a „népet”, a helyi zamatot, a sajátos problémákat vegyítve bele „a nagy világnézeti kérdésekbe”. Az előbbieket – „csupa jó szándékú tiszta ember, aki nagy szolgálatot tett a magyar nyelvnek” –, köztük Jankovics Marcell (Szvatkó Pál, *Szlovenszkói magyar irodalom = Szlovenszkói magyar elbeszélők*, Franklin-Társulat, Budapest, 1935, 8–9.). Az előszó kitért az új nemzedékre, a fiatal epikusok sorában Darkó Istvánra, Tamás Mihályra, Sándor Imrére, Szenes Piroskára, tehetségüket s művészi tendenciáikat, szerepüket összevetve a nyugatosoknak „az erdélyi irodalom kiépítésénél” játszott szerepével. Szvatkó szerint Jarnó József, Sebesi Ernő s „a régi iskolát képviselő Sziklay Ferenc, Jankovics Marcell és Rácz Pál, a szlovenszkói magyar népeletet mikszáthos erővel megragadó Szombathy Viktor, a kiváló nyelvművészettel rendelkező Egri Viktor, a német íróból ismét magyarrá vált Neubauer Pál és sok más író végeredményben olyan gárdát alkot, amely méltán sorakozik az erdélyi mellé” (uo., 20.). Mintegy ennek bizonyosságául szerepelt a válogatásban mindegyik elbeszélő – egy kivétellel: Jankovics Marcell. Kimaradása önkéntes lehetett: a kötet annak a Toldy Körnek a megbízásából jelent meg, amelynek ő volt az elnöke. S netán feshélyezhette, hogy pár évvel korábban az egyetlen kisebbségi verskötetét (*Hulló levelek*) a Kör adta ki – ahogy erre majd Kemény Gábor monográfiája, az *Így tűnt el egy gondolat* (MEFHOSZ, Budapest, 1940, 75.) utal.

A monográfus szerint Jankovics a „lírával indult mozgalmas közéleti pályájára”, „a jelen sívársága előtt” álmokba temetkezve. Úgy látja, „sajátos faji költészet” a Jankovicsé, „drámai tisztaság” él benne, s „mélységes nacionalizmusa mellett a magyar európeér közvetlenségéről is tanúságot tesz”. Rímkézsége, finom szóképei és hasonlatai dicséretesek ugyan, ám nem mindenkor fedik az alkotói szándékot „a régi nemzedék legjellemzőbb nemzeti lírikusa” esetében. Mint prózaíróként szintén emiatt méltatja: novelláiban a „külföldet járt ember tudatos európaisága és a nemzetéért aggódó író forró hazafiassága szólal meg”, ide véve *Az udvari bolond* „kis történeteit” éppúgy, mint a *Magyar porszemeket*. Az utóbbit, ugye, kritikájában a „destruktív” jelzővel illette Szalatnai Rezső – hogy évtizedekkel később, a halottól búcsúzva bocsánatkérően idézze fel utolsó, budai találkozásukat: szerette volna ott látni „szétszóródott barátaimat, a sarlósokat mind, a harcos társakat, s megmondani nekik: »Íme, látjátok, azt hittük, maradi volt és visszatartó. Holott csak hűséges volt.« Van-e nép, mely élhet hűség nélkül?” (idézi JANKOVICS Marcell, *Lékiratok*, Helikon, Budapest, 2014, 60.).

Kemény Gábor a felvidéki kultúrpolitika „old great man”-jének, „polihisztornak, mélyen érző művészléleknek tartja, akkori utolsó két kötete, az „úti emlékek csiszolt gyűjteménye”, a *Hangok a távolból* (1935) és a *Húsz év Pozsonyban* (1939) kisebbségi „sorsbeszámoló” alapján jellemzi prózai műveit mind világ- és életszemléleti, mind esztétikai, poétikai vonatkozásban. Egyetértően hivatkozik – a forrás megjelölése nélkül – Benedek Marcell véleményére, aki szerint Jankovics a felvidéki próza legjobb elbeszélője. „Valóban vérbeli elbeszélő – erősíti meg eme vélekedést, kissé furcsán fogalmazott érveléssel folytatva –, a maga szemével látott esztétikai világ formaművésze.” Hogy ez a művek teremtett világa valóságos és képzelet szülte, realitás és fikció dikció elemeinek elegyét, az „imaginárius szféra” létrejöttét jelentené, feltételezhető. Így válhat értelmezhetővé és jelentéssé az az egyszerre eszmei-politikai s lelki, írói karakterbeli sajátosság, amelyet az író „jól gördülő stílusának” s „tapasztalati bölcsességének” elismerése mellett inkább fogyatékoságnak vagy egyoldalúságnak tüntet föl. Az elemzés hiányát hozza szóba, „nem néz az új sorsban született áramlatok mélyére – állítja –, hanem a gentry-ideológia szemszögéből érzelmi gesztussal, megjegyzés nélkül hagyja a kisebbségi életforma fejlődését”.

Azok után, hogy előbb még mind a lírikus, mind a prózaíró esetében a tudatos európaiságot, a magyar európeér közvetlenségét hangoztatta, több mint meglepőek az állításai. Amiatt

is, ahogy a monográfia címének metaforáját – *Így tűnt el egy gondolat* – a kötet fülszövege magyarázza: a gondolat „akkor hagyta cserben az európai embert, amikor az számvetést ajánlott az európai gondolattal”. A monográfus a cserbenhagyás tételével Fábry Zoltánnak főként a *Hazánk: Európa és a Szlovenszkói küldetés: 1938* okfejtéseire alapozott panaszát visszhangozta. Hogy a „fasizmus ígézetére” megtorpant a küldetésstudatuk, amelynek programját így foglalta össze: „Mi nem élhetünk csak magyar életet, posztunkról világot figyelünk, és ez a világpép bennünk és általunk vetíthet sugarakat a magyar egészre, és bennünk és általunk teljesedik ki a noszogató korparancs: változni, változtatni.” Magyar anomáliákat – azaz visszasságokat, a szabályszerűtől való eltéréseket, hibákat – említ, okuk, okozójuk felfedése nélkül, figyelmeztetve, ezeken úgy kell „változtatni”, hogy az „ne legyen öncélú, egygyökerű és így egyerejű kollektív változtatás”. Felvilágosít, mit ért az előbbieken. Kiemeli: „Magyarán: a magyar per nem különülhet el a világszabadság perétől” (FÁBRY Zoltán, *Szlovenszkói küldetés: 1938 = Hazánk, Európa*, Szépirodalmi, 1967, 59.). A (proletár) nemzetköziség eme eszméje mellett áll ki a *Hazánk: Európa is (i. m., 467)*, egyetértően idézve (Aristide) Briand politikust, aki, mellesleg, Nobel-békedíjas volt, és Franciaország miniszterelnöke, amikor a francia parlament jóváhagyta a trianoni békeszerződést, az ő, ellenérzései ellenére leadott voksával is. „Választani kell a nemzeti érzés és a népek internacionáléja közt. És én választottam” – nyilatkozta. A nemzeti érzés elfojtása az első pontja lehet a nemzetközivé lesz-legyen a világ proletár programjának. Amikor tehát Kemény Gábor felrója Jankovicsnak „az új sorsban született áramlatok” figyelmen kívül hagyását, akkor erre célozhatott, írói-politikai vonatkozásban a Jankovics által varázs-szavaknak tartott „új arcú magyarság”, a „vox humana”, a „valóságirodalom”, az „aktivizmus” áramlataira. Mintegy visszavonva vagy feledésre szánva az előbb méltányoltakat, forró hazafi-asságát, mélységes nacionalizmusát. A *Húsz esztendő Pozsonyban* írója persze nem fogadhatta el Fábry közvetített gondolatát, miszerint „Magyarországból kihullva” a szlovenszkói magyaroknak Európa a hazája. Sőt, csak nekik lehetett az, mert „sem a Vajdaság, sem Erdély nem provokálhatta volna ki ezt ennyire”, mivelhogy „Masaryk köztársasága Európa felé nyitott ablakot: európai változásainknak – tradíció híján – semmi sem állhatott útjába” (*Hazánk: Európa, i. m., 469.*). Dr. Jankovics a magyar kulturális egylet munkásaként épp a magyar nemzeti tradícióknak – ha nem lehetett az erősítésén – legalább a megtartásán, ápolásán ténykedett, s nem hihetett abban, amit Fábry még az első bécsi döntést követően is mint beteljesítendő álmukat jelenített meg. A csehszlovákiai magyar irodalmat olyan arkhimédészi pontnak nevezte, amely kiforgatja a sarkaiból a tespedt, konok, elmeszesedett beteg magyar – értsd: magyarországi – életet (FÁBRY Zoltán, *Felvidéki szellem*, Korunk, 1939. febr., 148.).

(*Húsz esztendő Pozsonyban*) És Kemény Gábor itt hozza meg a nemzeti hagyományokhoz, kulturális örökséghez is kapcsolódóan azt a legsúlyosabb ítéletet, amely a gentry-ideológia hirdetőjeként és képviselőjeként tünteti fel az író, az ellenzéki politikust, feltehetően az Országos Keresztényszocialista, illetve az Egyesült Magyar Pártban vállalt tagsága miatt. Mint aki művészetében – és életében – olyan nézeteket vallott, eszméket követett, amelyek egy lecsúszott társadalmi réteg maradiságának, élőködő, urizáló életformájának tanúsítói és méltatói. Mint aki Kossuth híveként nem mély érzelmekkel kötődött volna hazájához, s igaz patriótaként nem a magyar közösség összetartozását, értékeinek megőrzését, gyarapítását segítette volna elő. S ami a legigaztalanabb, mert arra vall, hogy a monográfus legfeljebb ha átfutotta az emlékiratot (*Húsz esztendő Pozsonyban*), amelynek az alaptónusát mégis csak jellemzi, kicsit tévesztve a címét is, évet írva esztendő helyett – nos, elfogadhatatlan s igazolhatatlan az állítása a kisebbségi életforma „fejlődésének” megjegyzés nélkül való hagyása dolgában. A kötet kritikussai épp ellenkezőleg vélekedtek, a Trianon után kisebbségbe kényszerült magyarság életformájában a fejlődés helyett a hanyatlás, a javulás helyett a romlás nyomasztó nyomaint látva.

A Századok recenzense „két szomorú évtized” személyes élményeinek „színes, eleven tollal és lebilincselő stíluskézséggel megrajzolt képei” mellett a megbízható, hiteles forrásokból

vett adatok, „szimptomatikus jelentőségű” részletek és epizódok, pompás jellemképek méltatója. A könyv reflexióit – azaz a Kemény hiányolta „megjegyzéseket” – gondolaterjesztőknek, „sokszor történetbölcseleti színvonalúaknak” tartja. Dicséri, hogy stílusa szenvedélymentes, „szinte erővel tompított hangú”, tárgyilagos, az előadás – nyomatékosítja – „gyökeres lelki vonásai közé” tartozik. A „magyar ügynek” „számos tettel, nagy szolgálatokat tett” író így eleveníti meg azt a „nyomasztó levegőt”, amely „még ma sem kevesbedő súllyal nehezedik a pozsonyi magyarság szívére” (MADZSAR Imre, *Jankovics Marcell: Húsz esztendő Pozsonyban, Századok*, 1940/1–3, 128.). A Budapesti Szemle Jankovics Marcell kötetén túl két másikat is szemlél, Cseh Béla önéletírását (*Daróctól a talárig 1919–1939*) és Szmrecsányi Gézának a Sáros megyei őslakókról, cipszerekről, ruténekről szóló regéit, meséit, valós történeteit (*A skvar-ka*). A hármas kritika mérlegeli, a húsz esztendő krónikásai közül melyikük hangja „keményebb és szókimondóbb” – nem a pozsonyi szerzőé. Aki épp amiatt is elismerésben részesül, mert „nagy önuralommal, úri mértéktartással és ízléssel ír még a legfölháborítóbb esetekről is; nemes emberisége inkább fájjalja, mint megbélyegzi az embertelenség túlkapásait is”. Hangja „előkelően választékos”, világszemlélete „a nagyon művelt emberé” – szól a jellemzés (KÉKY Lajos, *A Felvidék borús és derűs képe*, Budapesti Szemle, 258. kötet, 754. sz. 241.).

A kritikus, ahogy a bevezető írja, a nyugati világ által mintaállam gyanánt reklámozott és dédelgetett Csehszlovákiában a kisebbségi magyarok ellen elkövetett fölháborító esetek közül csak néhányat ragad ki. Pozsony megszállását, az impériumváltást követő zűrzavaros fejtelenséget, az 1919. februári „pozsonyi vecsernye” vérengzését, a Fadrusz-szobor elpusztítását, a földreformmal elkövetett visszaéléseket, a köztartozások, adók lelketlen kisajtolását, a rekvirálásokat, a szlovák „hősök” kényszerünneplését, s ami még fájdalmasabb, „az iskolák, tankönyvek és könyvek útján elkövetett sok visszaélés” eseteit. Ezeket nem ecseteli, az író se mindig. Amikor mégis (ld. JANKOVICS Marcell, *Húsz esztendő Pozsonyban*, II. kötet, Franklin Társulat, Budapest, 1939), például: 1919–1920-ban sok magyar kisembert, köztük postásokat, vasutasokat utasítottak ki az országból, akik vagy vagonokban találtak menedéket, vagy a határszélen – kellett a lakások a cseh és morva hivatalnokoknak, katonáknak (163.). Az állampolgárság adományozása vagy elvonása „valóságos állami üzletté vált” (174.). Az ügyintézők a „gyarmatosító előrs” kíméletlenségével, a „nagy hatalom mámorával minden magyart, akikkel még nyelvi nehézségeik is támadtak, bennszülötteknek néztek” (191.). Az iskolák könyvtáraiból a legtöbb „tűrt vagy megengedett magyar könyvet is”, mint a Jókai- vagy Mikszáth-sorozatokat, lapáttal hányták a kemencék, kohók „lángpoklába” (171.). Történelmi könyv, benne: „Árpád soha nem élt. A magyarok az árpa szóból faragták mesterségesen...” – zárójelben az árpa szó szlovákul is (203.). „A magyar állam eredeti területe a régi sík Pannónia, amely északon a Dunaig, keleten körülbelül a Tiszáig, délen a Drávaig terjedt” (210.). Irodalomtankönyv: Petőfi ismeretlen (209.).

A több nyelven beszélő Jankovics doktort gyakran hívják hivatalosan is tolmácsolni, s gyakran keresik fel külföldi közéleti emberek, diplomaták, újságírók. Az utóbbiak sorából fogad egy angolt, Mr. Berleign-t. Aki szerint „mégiscsak lehetetlenség, hogy itt Európa közepén teljesíthetetlen reményekkel hitesse önmagát pár százezer magyar, és ezzel örökös nyugtalanságot okozhasson”, aztán: „a magyar intelligencia az ő nagy kultúrmúltjával nem olvad be? Miért ne?! Hogyha a magyarok közé beolvadtak más népek fiai, kikből nagynevű magyarok lettek, miért ne olvadnának be önök, magyarok, más nemzetbe – mondjuk, okosságból, hogy annak keretében, nyelvében és jellegében alkossanak és műveljenek maradandót?” (280–281.). A fejtegetésekből tudta, a brit publicista kivel beszélhetett előtte „a másik táborból” – közli, indulat nélkül.

Könyvét költői képpel zárja: bevési élete Pozsonyban maradt „életfájába: itt voltam!” – elmegy, és hallgat jelenről, jövőről egyaránt, mert az átélt sok eseményről és amelyekbe belelát, „nem szabad még nyíltan szólnom”. Tudatja, az 1938 ősze óta bekövetkezett „történelmi eseményekkel” sem foglalkozik, hisz a célja „nem történetírás”. Mégsem tudja megállni, hogy

megjegyzéseket ne fűzzön például a Duce, azaz Mussolini lord Runciman brit politikusnak írt nyílt leveléhez, amelyről „tisztá, világos, okos” szavai miatt úgy vélekedett, „A legvilágosabb szó és tett évtizedek óta”. Tudósít arról, hogy 1939. március 13-án fel akarták robbantani a pozsonyi városházát, és közelebb-távolabb egymást érik a pokolgépes robbanások. Öt nap múlva azt rögzíti, hogy Masaryk G. Tamás falakba illesztett mellképét, emléktábláját négy munkás vésővel, kalapáccsal szedi le, veri szét. „Sic transit gloria mundi...” – emlékeztet, épp ezzel a nappal, március 18-ával zárva feljegyzéseit az „egészen átöltözött”, „csupa idegenséggé” lett Pozsonyról, a tényekről: „Csehszlovákország nincs többé. Van független Szlovákország.” Az emlékirat verssel végződik. Címe: *56 év után...*, zárójeles alcíme: *(Búcsú a pozsonyi állomáson, 1939. márc. 29-én éjjel)*. Beszélője „epés-keserű” szájjal egzisztenciálfilozófiai távlatba helyezi a nemzetársaival együtt ráosztott sorsát. „Az otthonodban száműzöttnek lenni – / És száműzöttnek újra hazamenni... // Magyarok mindez ősi férfi-végzet”.

A *Húsz esztendő Pozsonyban* baljóslata hamar beteljesült. Mindjárt másnap éjjel, a szenci határon. Az élmény óriási lelki megrázkódtatást, hatalmas csalódást okozott – már nem a szlovákok miatt. Súlyos voltára vall, hogy Jankovics kétféleképpen is elbeszélte. Először az önéletrajzi ihletésű, a „semmit sem felejteni!” parancsát követő, köznapi epizódokat sorakoztató, beszédes című – *Évek tavasz nélkül* – regényében, a szerzői alakmásként is megjelenő dr. Eörs Endre esetét elbeszélve. Föllelkesülve, a Szent Dávid zsoltárait magyarra „átíró”, a Keplernél vendégeskedő Szenci Molnár Albertre gondolva üdvözli az „áldott magyar határt”, hogy a fiatal magyar határtiszt kérdésétől elszédüljön, forogni kezdjen vele „az egész világ”. „Mit keres Magyarországon?” – szölt a kérdés, s dadogós lett, könnycseppel kísért a válasz: „Hogy... hogy én... én... mit keresek?... Magyarországon?... Főhadnagy uram... hazajövök, mert itt az én hazám. Hazajövök... *haza!*” Az értetlenkedőnek érzelmetlenül magyarázná: meghalt benne az a perc, amelyre húsz esztendeig várt, mert „ünnepnek” képzelte, és „köznapi” lett belőle. Didergő lelke – az elbeszélő poétikus szavaival – szinte fagyos lesz, mikor kiderül, igazolási eljárás kell átesnie, s hogy fia visszahonosítása problémába ütközik. A hatalmi elv dönt: „minden magyar maradjon ott, ahol van”. „Gyönyörű elv – írja gyermekének –, mely akkor állhatna meg rendületlenül, ha minden magyar ember mesebeli fa árnyékában állana, mely fedezi őt minden bántás ellen.”

(*Száz perc*) A hazatérés traumatikus élményéről alanyi módon, első személyben számol be a hagyatékban maradt, kiadásra elkészített *Száz perc* című emlékirat fejezete, az *1939. A szenci határon*. Az esetek részletezésétől eltekint, hogy kifejthesse, mit jelentett s jelent számára a haza. A haza „a föld és a múlt, Rákóczi álma, Petőfi dala, vértanúk és halott honvédek vére, haza az aggodalmas jövő” – vallja, nyomatékosítva –, „egészen más, mint emberek tömege”. A határon lenézték az „idegen járomban töltött” húsz esztendejét, „ami szenvedés volt, azt majd bűnnek tartották” – panasolja, talán túlzóan, hogy életében először sajnálta önmagát. „Magyarul beszéltünk egymással, de nem értettük egymás nyelvét...” – fogta el az idegenség érzése, a száműzöttségé. Amivel tehát a *Húsz esztendő Pozsonyban* végződött, azzal kezdődött itt az 1938 őszt követő emlékezés. De nem maga a kiadatlan kézirat, amely – fejezetcím ez – *Az első perctől*, azaz az író születése pillanatától idézi fel a sokféle elágazó életút, pálya maga kijelölte állomásait. A mű előszavának szánt, Budapesten, 1945. november 3-án, vagyis a szerző hetvenegyedik születésnapján keltezett *100...* az emlékiratokkal és az önéletrajzokkal von párhuzamot, jellemzőnek tartva, hogy ezeknek az írói „szeretnek a legjobb tükör elé állni”, ő viszont gyermekkorában azt látta, „árva kis somogyi pusztánk ősemberei, szegény legények, pásztorok, a Maglaj felé induló huszárok beérték egy-egy eltörött tükörcseréppel. Fölemelték a földről és büszkén belenéztek.” Ahogy a kis cserepek mindegyike „híven mutatta nekik igazi ábrázatukat”, úgy tanúskodhat száz perc, „akár esemény vetülete, álmodott jövő délibábja vagy köznapi jelentéktelensége” a saját élete, sorsa fordulóiról. Száz perc, ismétli, másfél óra az életéből, amit följegyzett „másoknak”, a „többi kerek harmincnyolcmillió percet” pedig megtartja

magának. E számjátékhoz alighanem Bergson csinálhatott kedvet, *A tartam és egyidejűség* szerzője, aki az objektív, fizikailag mérhető idővel a szubjektív élményidőt, a tartama szerint, az intuíciónak révén megismerhető időt állította szembe, hangsúlyozva a tartam (la durée) egész-ként való megjelenését, pillanatainak szétválaszthatatlan voltát. Jelen esetben a percek számának játékos összevetése az élet elbeszélése ügyében azzal a lehetőséggel kecsegtet, hogy a szavak jelentését alapul véve a tartam, amely az egy huzamban végbemenő, lefolyó időt jelöli, egyúttal hordozza magával, magába foglalja mindazt, ami tartalom, a percek lényege, veleje, nem utolsósorban: érdekessége, izgalma. Az alanyi elbeszélő így a folyamatosságra figyelve, az évek, évei számát tekintve úgy halad előre, hogy egy-egy kiragadott perc tartalmát hosszú időt felölelő helyzetekbe, jelenetekbe sűríti. Az előadásmódot meghatározza az önéletrajzi elemek válogatása, kiemelése, s nem feltétlenül az idő rendjében, hanem ahogy a kiszámíthatatlan, önkéntelen emlékezés diktálja, akár megszakítva a folyamatosságot, alkalmanként vissza is térve, új nézőpontot követve egy-egy eseményhez, „fordulópont”hoz.

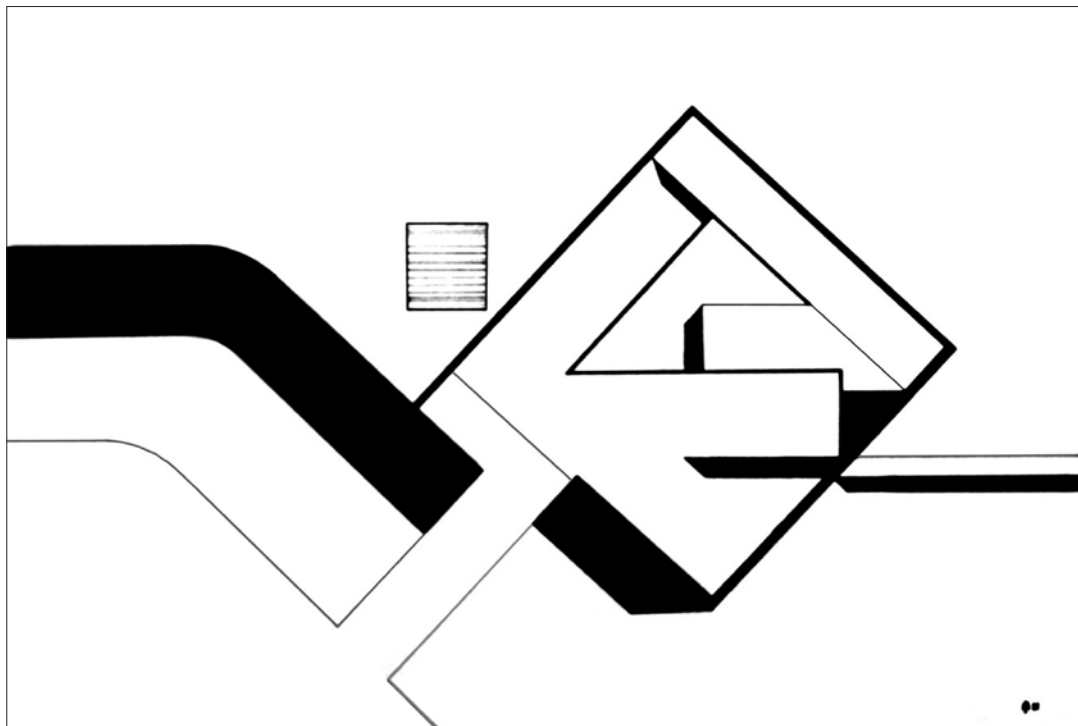
Vitathatatlanul ilyen fordulópont Jankovics Marcell életében 1938 őszén, s az a csehszlovákiai magyarság sorsát tekintve is, mindkettő szoros összefüggésben Szlovákia önálló állammá válásával (1938. október 7.), főként pedig a trianoni határokon változtató, Felvidék jelentős részét Magyarországnak „visszaadó” első bécsi döntéssel (1938. november 2.). A *Száz perc* feljegyzései ettől az időtől 1945. augusztus 17-éig tartanak, a szerzői elképzelés Bánffy Miklós memoárjainak formálásához hasonlíthat. Ahogy 1945-ben a *Huszonöt év* az 1932-ben kiadott *Emlékeimből* folytatása, úgy gazdagíthaták a pozsonyi két évtized emlékeit a hét év hozta, voltaképpen a világháborúhoz kötődő újabbak. A Trianonról szóló kötetek sorában az elsők között van a helye a Bánffyéi, valamint Mikó Imréné (*Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*), továbbá Ligeti Ernőé (*Súly alatt a pálma – Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*) mellett.

Jankovics Marcell két műve tudatos összekapcsolásáról árulkodhat a kéziratban maradt felépítése, keretes szerkezete. A nyitó és a záró jelenetnek ugyanaz a terepe, mégpedig a nemzeti emlékezet kitüntetett helye, a budai Vár, amely a spirituális emelkedés jelképeként költészetünk két ikonikus alkotását is megidézheti. Adytól az *Új törvényt*, Werbőczit, Áprily Lajostól a *Tetőn* című verset. Még hozzá egyszerre érzékeltetve a beszélő személyes helyzetét és a közösségét, az országét. „Még magasról nézvést, / Megvolna az ország. // Werbőczi-utódok / Toldozzák-foldozzák. / A föld nem tud futni, / Csak a Földek népe. / S ezer Kinizsi sem / térülhet elébe”: mintha a száműzött Jankovics szólalna meg, aki még a hazába való visszatérte előtt a Vár magasából nem a panorámát látja-leszi, hanem maga elé nézve érzi, „az idők megmarkolták a szívemet, hogy újra meg újra átvessék düledező új világnézetek világába” (1938. *Szeptember végén*). Ekkor a fia, 1945 nyarán az unokája kíséri, akivel együtt nézik a pesti part kiégett palotasorait és a „szomorú jelent”. Ám van okuk a csodálkozásra, az öröme is: a Vár ostromakor Szent István szobrának nem esett baja, s a várkert sarokoszlopán az ércsurul is sértetlen maradt, ott van, „és szárnyal, mintha a magasba akarna szállani”. Csodás jelkép, mondja a nagypapa, s magyarázza, mit jelent ez. „Azt, hogy nem maradunk csak azért sem szárnysegettek!” (1945. *Az élő szobrok*). A magaslat a lelki, szellemi emelkedés reményét éleszti – akárcsak Áprily költeménye, képi világával, a szárnyalás ígéretével. A vén hegy „időkbe látó”, tetején „tisztást vetett a bujdosó verőfény”, s noha lenn „sötét ködöt kavart a katlan”, fenn „Tekintetem szárnyat repesve bontott, / átöleltem a hullám-horizontot”.

A keretek közé szorított idő eseményeinek kiemelése s a hozzájuk fűzött megjegyzések-magyarázatok nyomon követhetővé teszik az elbeszélő világnézetének alakulását, változását. Már ha van változás, és ha az ideológia-politikai töltetű fogalom, a világnézet helyett nem a világszemlélet-e a helyénvalóbb szó. A düledező s lényegében állásfoglalásra kényszerítő világnézetek említését követően az első alkalommal mégis ugyanez a fogalom szerepel, ám más-tól, *Az udvari bolond* (1926) című kötetének r.r. jelzésű kritikájától idézve. A „sajátos varázsú” novellákból, szól a méltatás, „egy határozott világnézet sugárzik ki: egy erős, egészséges lel-

kü, tiszta erkölcsű optimistának nemes világnézete: hit a szép, jó és igaz uralmában”. Az élet nagy problémáin túl meglátja a magyarságét is, ám „türelmet és kitartást hirdet, és eléje varázsolja a biztató jövő képét” – novellái ezért „igazi magyar propaganda-iratok”, jelenti ki (1944. *Az én íróasztalom*), s ezt a jellemzést csak hitelesíti a „hullám-horizontot” átölelő, úgy húsz évvel idősebb életrajzi szerző. Aki csak később tudta meg, hogy az r.r. Császár Elemér egyetemi tanár nevét takarta, az irodalomtörténészét. Ő és az *Úttalan utakon* (1903) című kötetét lelkesen fogadó, őt „a leghivatottabb természetírók közé” emelő Bársony István „adott tollat” a kezébe, tőlük tudta meg, szabad tovább írnia – vallja.

Másutt, különböző memoárokról elmélkedve a háborúk kirobbanását az eszmék csatározása következményeként fogja fel. Saját bőrünkön érezzük e csatározást, „világnézetek föltörését és letörését” – állapítja meg, hozzátéve, „a háborúk még sohasem hozták meg a problémák megoldását, és ezért tartunk mi is ugyanazoknál a problémáknál, melyek megszámíthatatlan emberöltők előtt kínozták a nemzedékeket és hajszolták őket hadakozásokba”. A problémák nem újak és modernek, hanem „régiek és csak új köntösben térnek vissza”, a világ vágya pedig egyetlen kis mondatba foglalható össze – jelenti ki, gyermeki naivitással, pacifista hittel. Az emberek milliói talán „világnézetekben, osztályharcokon, utópiákon töprengenek”? – kérdi, s válasza szerint egyetlen kívánságuk van, volna: „nyugodalmas jóéjszakát!” (1944. *Nyugodalmas jóéjszakát*). A béke óhajtásáról egy egyházi ünnepi szertartás is elgondolkodtatja, együtt mennek rendőrök és cserkészek, zsolozsmát énekelnek, és közben a magyar *Himnuszt* is. A körmenet úgy jelenik meg előtte, mint „maga a történelem”. „Az emberiség elindult. Meghirdettek ezt és amazt, új boldogulást, a mérhetetlen pusztítás és vérontás után csodálatos megváltást az emberiségnek” – s mi történik? „Lassan, nehezen oda térünk vissza, ahonnan elindultunk” (1945. *A körmenet*). Lánya élete alakulását, jelleme formálódását követve beszél bécsi tanítatásáról, „az idealizmus makacs védelmével”. Torzképet rajzol „az elpárolgott császárságról”, amelynek utcáin „majd ez, majd amaz a világnézet sűvített végig, tömérdék tragikum fölött, lengedező lobogók alatt, miközben az emberiség a „soha többé háború” jelszavával „csalta egymást, önmagát”, a világot a „misztikus őrjöngése gőzzel, gázzal, porral, jajjal árasztotta el” (1945. *Arckép és önarckép*).

AKNAY JÁNOS, Kapcsolat, 1981, tollrajz, papír, 32x48 cm